

Vypovídací hodnota archeologických nálezů skla na Moravě z období ca 1200–1550 (Teze)

HEDVIKA SEDLÁČKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek předkládá teze k vývoji dovozu, používání a typologie zejména dutého skla na Moravě. Ukazuje proměny v kvalitě a kvantitě výskytu skla v pěti hlavních historických obdobích země a vztahy k okolním zemím – především Slovensku, Dolnímu Rakousku a západnímu Maďarsku. Vychází z připravované publikace „Sklo v Brně a na Moravě ca 1200–1550 – Glass in Brno and Moravia ca 1200–1550“, pro kterou podklady shromáždil široký kolektiv spolupracovníků za podpory GAČR (Glass 2010).

Klíčová slova: Morava – města – hrady – vesnice – duté sklo – okenní sklo – Přemyslovci – Lucemburkové – doba husitská a pohusitská – Matyáš Korvín a Jagellonci – Habsburkové.

Evidence Value of Archaeological Finds of Glass in Moravia from ca. 1200–1550: Some Propositions

Abstract: This contribution presents information concerning the import, use and typology of glass, especially hollow glass, in Moravia. It shows changes in the quality and quantity of the occurrence of glass in five main historical periods of the country, and discusses relations to countries such as Slovakia, Lower Austria and western Hungary. It is part of the publication *Glass in Brno and Moravia ca. 1200–1550*, the groundwork for which has been gathered by a large group of experts, supported by the Grant Agency of the CR (Glass 2010).

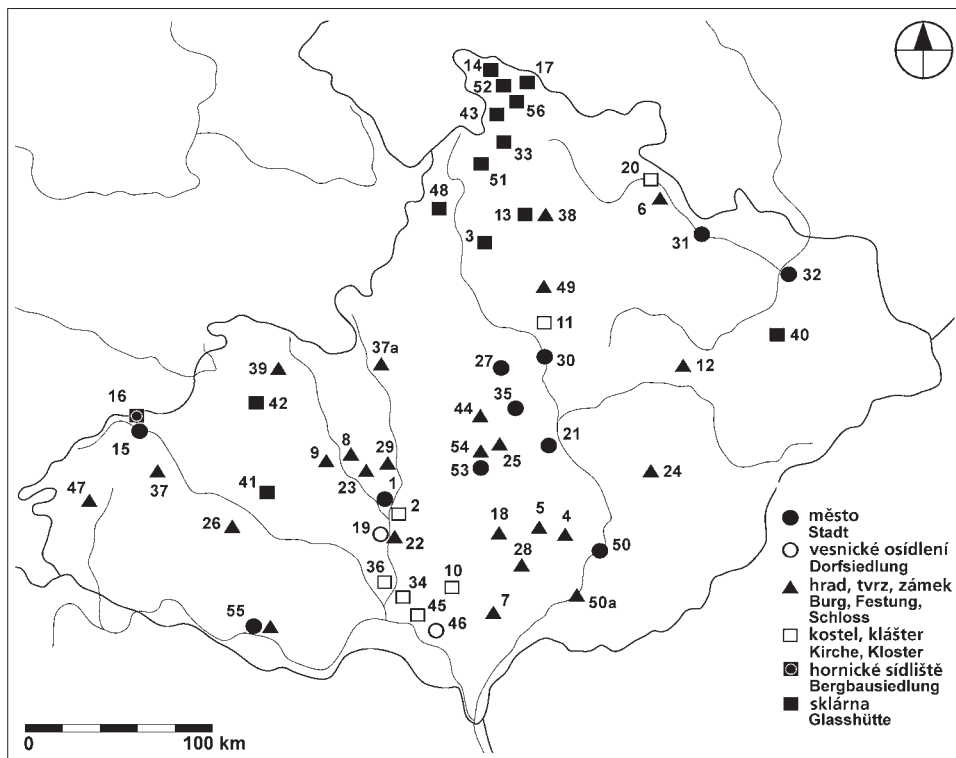
Key words: Moravia – towns – castles – villages – hollow glass – window glass – the Přemyslids – the Luxembourgs – Hussite and post-Hussite periods – Matthias Corvinus and the Jagellons – the Habsburgs.

„Moravské středověké dějiny jsou součástí dějin českých. V některých obdobích a v některých sférách vývoje společnosti lze ličit dějiny Čech a Moravy jako jeden příběh; v takových případech je podíl Moravy na celkovém vývoji dílčí a popisovat toto dění se blíží regionálnímu (či přesněji: čistě zemskému) záběru. Jsou však období, kdy české a moravské dějiny tvoří příběhy dva“ (Mezník 1999, 5).

Takový „jiný příběh“ vypráví jedna složka hmotné kultury na Moravě – sklo –, a to především v období 13. a 14. století – v době Přemyslovců a Lucemburků. V posledních zhruba deseti letech autorka příspěvku pokračovala ve zpracování archeologických nálezů středověkého skla z Moravy, které slibně započala Zdenka Himmelová (1942–2001). Počáteční úmysl se týkal detailního zpracování souborů skla pouze z Brna, v průběhu práce byl však za pomoci širokého okruhu spolupracovníků z moravských muzeí a archeologických institucí rozšířen o nálezy z celé Moravy. Pramenná základna v současnosti zahrnuje materiál ze 180 objektů a vrstev na 49 parcelách domů v Brně a ze 65 dalších lokalit na Moravě (z toho 28 hradů a jiných sídel šlechty), pochází na 150 souborů skla. Množství materiálu dovoluje poměrně přesně charakterizovat vývoj v používání skla a zařadit ho do souvislosti s významnými dějinnými etapami českého státu, deklarovat vztahy k okolním zemím projevené tímto typem materiálu a zařadit sklo jako složku hmotné kultury do evropského kontextu.

Bohužel se práce opírá pouze o sídlištní nálezy; poznatky o moravském sklářství ustrnuly v podstatě na informacích shromážděných na konci 19. století Carlem Schirekem (1892) a Antonem Rzehakem (1897; 1909) a během 20. století jen nepatrně rozhojněnými zejména Karlem Hettešem (např. 1958).

Výsledky opírající se o typologický rozbor materiálu, analýzy provedené na Technické universitě v Berlíně a Universitě v Göttingen, analogie z území Itálie, zemí bývalé Jugoslávie a Řecka, Maďarska, Rakouska, Slovenska, Čech, Německa, Polska a v menší míře i Francie, Anglie a skandinávských zemí předkládají „jiný příběh“ o původu, výskytu a používání skla na Moravě než v Čechách.

Obr. 1. Mapa s vyznačením lokalit s nálezů skla na Moravě (Glass 2010, Map 15).

Abb. 1. Karte mit eingezeichneten Fundstellen mit Glasfunden in Mähren. (Sedláčková ed. 2010, Karte 15).

Období Přemyslovců: ca 1200–1300/1350

V počtu lokalit i objektů se sklem je toto období nejbohatší a nemá ve střední Evropě obdobu. Detailním rozbořem, podloženým datováním nejen pomocí keramiky, ale i dendrochronologickými daty a mincovními nálezů bylo možné rozlišit několik prolínajících se časových vrstev s charakteristickými typy nádob:

1. Od roku 1220 do roku ca 1250 bylo zjištěno sklo v deseti objektech na osmi parcelách v Brně. Jedná se o duté sklo a soubory obsahují jen výjimečně více než deset nádob; z Krnova pochází z této doby doklad zasklení okna chrámu sv. Benedikta. Největší soubor z Brna obsahuje dvanáct nádob, ostatní doklady jedné až tří nádob, což však může být dáno stavem a možnostmi výzkumů.

2. V letech 1240–1270 se oblast výskytu skla v Brně rozšiřuje o další parcely a sklo se objevuje jak v Jihlavě, tak na hornickém sídlišti v Jihlavě – Starých horách. Do této doby je archeologicky datován i nejvýznamnější nález – zlomek Hedvičiny číše z Brna (Wedepohl et al. 2007).

3. V období 1250–1300/1310 nastává prudký nárůst počtu objektů se sklem i množství nádob v Brně (38 souborů na 20 parcelách), dále bylo duté sklo používáno ve městech Kroměříž, Náměšť na Hané, Olomouc, Opava, Uherské Hradiště a Znojmo. Dobře datované do tohoto období jsou také nálezů z opevněných sídel Kulatý kopec u Žabčic, Landek u Ostravy, Obrany u Bílovic nad Svitavou, Smilovo hradisko u Prostějova, Zelená Hora u Pustiměře a Veselí nad Moravou. Sklo je známé rovněž na zaniklých vesnicích Koválov u Žabčic a Šakvice u Brumovic na jižní Moravě.

Sklo celého období představuje pestrou směs typů/variant a skloviny co do složení i barvy. Původ největší skupiny je přímo v Itálii a v dosud blíže neurčeném okruhu na jihu

Obr. 2. Typy skla v období Přemyslovců. Zpracovala L. Sedláčková (Glass 2010, Table 1; doplněno podle Sedláčková 2003 a Sedláčková 2005).

Abb. 2. Glastyphen zur Zeit der Přemysliden. Bearbeitung L. Sedláčková. (Glass 2010, Table 1; ergänzt nach Sedláčková 2003 und Sedláčková 2005).

Evropy (Balkán[?]). Mezi nálezy byly podle složení skloviny identifikovány také výrobky skláren na jihu Francie. Poměrně menší skupinu tvoří sklo pocházející ze skláren na území Německa (Dolního Saska) – sklo olovnaté a časná draselná skla (holzasche Glas, early wood ash Glass), které se do Brna, na Kulatý kopec, do Olomouce, Opavy, na Smilovo Hradisko a Zelenou Horu dostalo s kolonisty, a to patrně nikoliv jako předmět obchodu. Třetí, rovněž malá skupina zahrnuje duté a okenní sklo, které mohlo být vyrobeno v domácích sklárnách: jedná se o nálezy v Brně, Jihlavě, Kroměříži, Opavě, v Uherském Hradišti, ale také v Koválově, Náměšti na Hané, Obřanech u Bílovic nad Svitavou, Smilově Hradisku, Šakvicích a Uherském Hradišti, kde se vedle neurčitelných zlomků setkáváme se zkorodovanými spodními částmi číšek nebo s charakteristickými patkami vysokých číší tzv. českého typu; okenní sklo pochází z Brna, Kulatého kopce, Opavy a Smilova Hradiska. S výjimkou Olomouce bylo sklo používáno ve světském prostředí. V nevelkém množství se vyskytují také drobné předměty ze skla, jako kroužky, vlasové ozdoby a korálky a také kapesní zrcátka a mozaikové kostky (Brno, Kulatý kopec, Olomouc, Opava, Smilovo Hradisko, Veselí nad Moravou).

4. Z let ca 1300–1350 bylo sklo zatím nalezeno pouze v Brně a počet souborů rapidně poklesl (dvanáct objektů na devíti parcelách). V souborech se nachází sklo italské provenience, tzv. „benátské“ a typologicky odpovídá době po roce ca 1280, kdy se výroba přesunula z Benátek na ostrov Murano. Dle mého názoru jde o poslední fázi dovozu ještě za Přemyslovců a sklo, patřící do kategorie luxusního zboží, se mezi odpad dostalo s určitou časovou tolerancí. V této době se nejspíše dostaly do Brna a Znojma také islámské číšky a láhve.

Nejbližší územní analogie v typech nádob a ve skladbě souborů nacházíme především

na jihozápadním Slovensku (Bratislava), ve Vídni a na dalších lokalitách Dolního Rakouska a v západním Maďarsku (Budapešť). Charakteristickým typem pro starší dvě třetiny 13. století jsou výrobky z „hnědého skla“ – láhve s natavenými žebry, láhve s vnitřním prstencem a číšky s velkými, šnekovitými nálepy, které byly rozšířené po celé Moravě i na sousedících uvedených oblastech; výskyt tohoto skla směrem ke konci 13. století doznívá a je nahrazován bezbarvým „benátským sklem“.

Období Lucemburků: ca 1350–1400/1420

Sklo je známé v Brně, Jihlavě, Kroměříži, Olomouci, Opavě, ve Znojmě a patrně i v Ostravě. Nálezy ze šestnácti hradů a dalších sídel světské i církevní šlechty jsou vesměs datovány zánikem lokalit na počátku, méně v průběhu husitských válek. V brněnských souborech můžeme pozorovat jak velké celky složené převážně ze skla dovezeného z Itálie, tak velké celky zahrnující převážně sklo domácí. Obecně však importů ubývá. Sklo (patrně) německého původu je zcela ojedinělé.

Charakteristickým typem domácího skla jsou vysoké číše s nálepy, (patrně) většinou vyráběné ve sklárnách na Moravě. Ze skláren v Čechách se dovážely číšky a číše se svle taženými kapkami zdobenými zrnky modrého skla; stejné číše s hladkými kapkami nebo se zrnky ze stejného skla jako tělo mohou však být moravskými výrobky. Zcela ojediněle jsou doloženy i další varianty číší s původem v Čechách – například číše zdobené modrými vlákny na ústí a okraji patky či číše s optickými žebry. Tyto nádoby byly nalezeny především v církevním prostředí a jsou spíše dokladem osobních kontaktů než obchodu se sklem z Čech na Moravu (Haggrén–Sedláčková 2007).

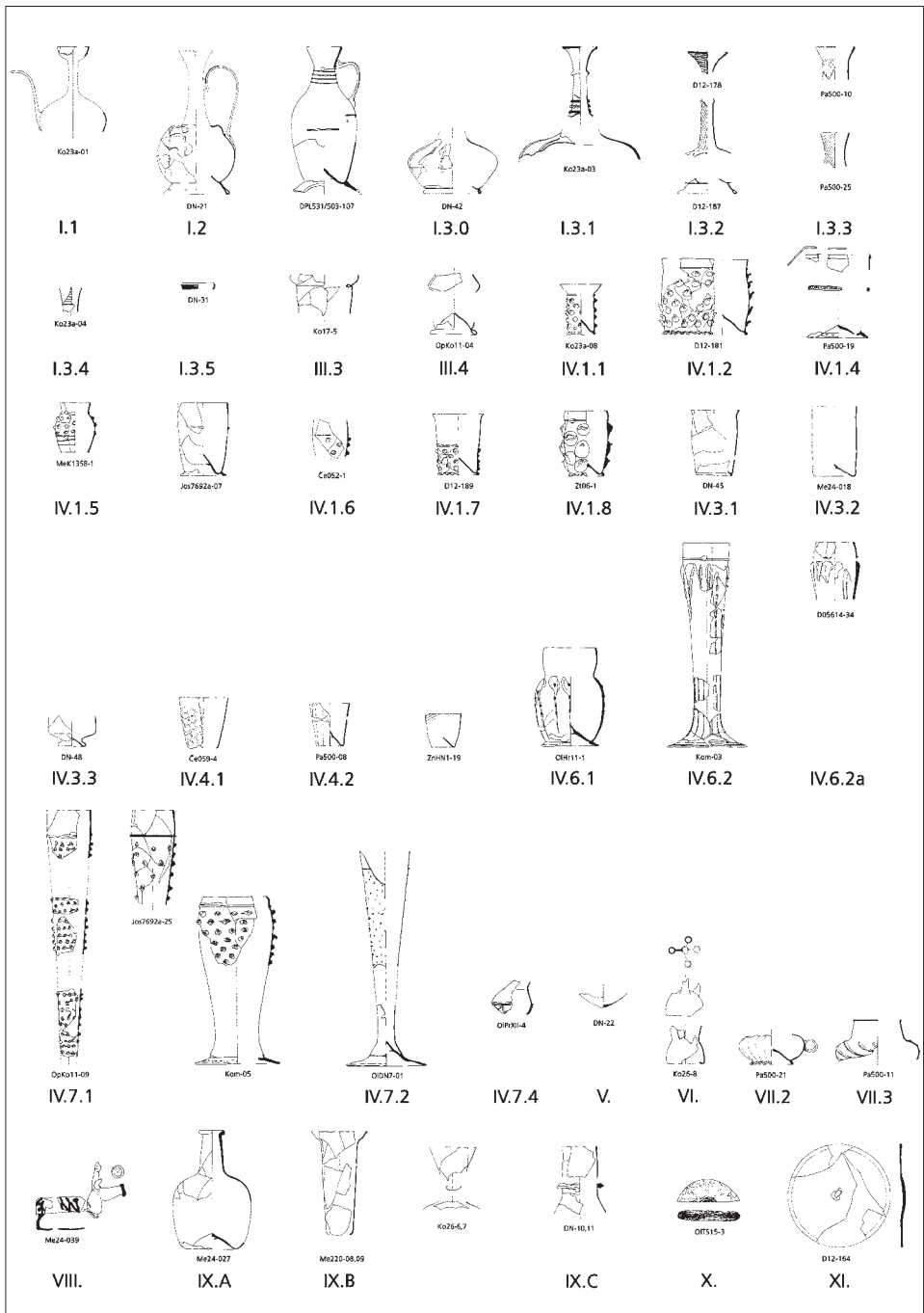
Pouze dle písemných zpráv pracovalo na Moravě několik skláren již i v první polovině 14. století, jejichž výrobky se musejí v nálezech projevit. Domnívám se, že v řadě případů se sklo vyrobené v první polovině 14. století dostalo mezi odpad až s odstupem času, tedy po polovině století. Markantní je náhlý výskyt velkého množství skla v Opavě, tedy v oblasti četných skláren na obou stranách dnešních hranic, o kterých však písemné zprávy hovoří až ve století patnáctém (Czihak 1891; Krawczyk–Romiński 1999; Biszkont 2005).

Rozvoj v používání skla a jeho šíření mezi střední vrstvy městského obyvatelstva dokládá skutečnost, že v Brně podle archivních pramenů působilo mezi léty 1343 (první městské knihy) až koncem 14. století na 50 sklenářů (*vitheator, viteator, vithreator* či *vitreator* a německy *glaser, glasser, glazzer*). Mezi jejich hlavní činnost nepochybně patřilo osazování oken skleněnými tabulemi a terčíky, ovšem toto sklo s dlouhodobou životností je v nálezech doloženo jen výjimečně a ve větším množství se objevuje až v 15. století. Konkrétně tomuto období však můžeme přičíst výrobu malovaných vitráží na hradě olomouckých biskupů Melice u Vyškova (1339–1423) a jejich výzdobu hypoteticky spojit s Heinczlinem z Brna, který je v pramenech uveden jako *glaser et pictor* v letech 1354–1356.

Sklo importované z Itálie má opět nejbližší analogie v souborech z Bratislavy a Budapešti. Sklo z českých (nebo moravských) skláren se v těchto zemích, ani ve Vídni téměř nevyskytuje; důvodem mohou být mimo jiné odlišné zvyky konzumace vína a piva.

Doba husitská a pohusitská: ca 1420–1470/1480

Při definování skla z tohoto období je velkým problémem rámcové datování objektů do první, nebo druhé poloviny 15. století. Oporou bylo několik souborů datovaných velmi konkrétně a také vyčlenění nálezů, které pocházejí prokazatelně z doby před rokem 1420 a na druhé straně z posledních desetiletí 15. století. Pak můžeme pozorovat, že v používání skla došlo k poklesu (Brno 29 souborů na devatenácti parcelách – tedy prokazatelně méně, než ve srovnatelném časovém úseku 1250–1300/1310 –, dále Jihlava, Olomouc, Opava a Ostrava). V Brně i Opavě (Sedláčková 2004) se však vyskytují velmi bohaté soubory, sestávající téměř výhradně z domácích vysokých číší s nálepy. Někdy před polovinou 15. století se větší soubory objevují rovněž v Olomouci, kde dosud sklo nedoznalo větší obliby. Repertoár rámcově odpovídá nálezům z Čech a Slezska, kontakty

Obr. 3. Typy skla v období Lucemburků. Zpracovala L. Sedláčková (Glass 2010, Table 2; doplněno podle Sedláčková 2003 a Sedláčková 2005).

Abb. 3. Glastypeen zur Zeit der Luxemburger. Bearbeitet L. Sedláčková. (Glass 2010, Table 2; ergänzt nach Sedláčková 2003 und Sedláčková 2005).

Obr. 4. Typy skla v době husitské a pohusitské. Zpracovala L. Sedláčková (Glass 2010, Table 3).

Abb. 4. Glastypen in hussitischer und nachhussitischer Zeit. Bearbeitung L. Sedláčková (Glass 2010, Table 3).

s jímž zanikly. V náznacích se však začínají projevovat proměny tvarů a výzdoby vedoucí k renesančnímu pojetí skla.

Matyáš Korvín a Jagellonci: ca 1470/1480–1526

K oživení dochází po začlenění Moravy pod vládu Matyáše Korvína a za Jagellonců. Vliv italské renesance, zprostředkovaný přes Uhry, se projevuje jak přímo nálezy benátského skla, tak inovacemi domácích tvarů a výzdoby a domácími verzemi tvarů italského, ale i německého skla. Analogie nacházíme opět v Bratislavě, Vídni a na lokalitách v západním Maďarsku (Sedláčková 2007).

Obr. 5. Typy skla v době Matyáše Korvína a za Jagellonců. Zpracovala L. Sedláčková (Glass 2010, Table 4).

Abb. 5. Glastypeen zur Zeit von Matthias Corvinus und der Jagiellonen. Bearbeitung L. Sedláčková (Glass 2010, Table 4).

Gotické sklo na Moravě končí svůj příběh v prvních desetiletích vlády Habsburků. V souborech datovaných do doby kolem poloviny 16. století bylo již zcela nahrazeno tvary renesančními, které do největšího rozkvětu dospěly v době vlády Rudolfa II. Mezi výrobky z moravských skláren (na jižní Moravě i dolnorakouských) se objevují i nádoby z tyrolského Hall a ze skláren ve Schwarzwald.

Literatura

- BISZKONT, J., 2005: Późnośredniowieczne szklarstwo na Śląsku. *Wrocławia Antiqua Studia z dziejów Wrocławia* 7. Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii. Wrocław.
- CZIHAK, E. v., 1891: *Schlesische Gläser*. Breslau.
- GLASS, 2010: Glass in Brno and Moravia ca 1200–1550 – Sklo v Brně a na Moravě cca 1200–1550 (Sedláčková, H., ed.), rkp. v rozsahu ca 1500 stran, zahrnující katalog s popisem a vyobrazením všech nálezů skla v současnosti prochází oponentským řízením a bude vydán do konce tohoto roku.
- HAGGRÉN, G.–SEDLÁČKOVÁ, H., 2007: Ribbed beakers with applied glass threads in Europe – Číšky s taženými kapkami v Evropě, *PA XCVIII*, 185–250.
- HETTEŠ, K., 1958: O původu svatovítské mosaiky v Praze, *ZPP* 18, 22–30.
- KRAWCZYK, M.–ROMIŃSKI, W., 1999: Wyroby szklane z XIII–XVIII w. z badań archeologicznych w Nysie – Glasware aus dem 13.–18. Jh. aus den archäologischen Grabungen in Nysa, *Silesia Antiqua* 40, 133–159. Wrocław.
- MEZNÍK, J., 1999: *Lucemburská Morava. 1310–1423*. Praha.
- RZEHA, A., 1897: Zur Geschichte des Glases in Mähren, *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums* XV, 65–70. Brünn.
- 1909: Die Gefäßfunde im Baugrunde der Brünner Häuser, *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseum* 9, 92–135. Brünn.
- SEDLÁČKOVÁ, H., 2003: Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren. In: *Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19, 128–137. Wien.
- 2004: Středověké sklo z Opavy – Mittelalterliches Glas aus Opava/Troppau, *PA XCV*, 223–264.
- 2005: Abriss einer Typologie der mittelalterlichen Glasimporte aus Brno/Brünn, Mähren (Tschechische Republik). In: *Annales du 16e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, London 2003, 237–240. Nothingham.
- 2006: Ninth- to Mid- of 16th Century Glass Finds in Moravia, *Journal of Glass Studies* 48, 191–224. The Corning Museum of Glass. Corning–New York.
- 2007: From the Gothic period to the Renaissance. Glass in Moravia 1450 – circa 1560¹⁾. In: *Studies in Postmedieval Archaeology* 2 (Žegklitz, J., ed.), 181–226. Archaia Praha o. p. s. Praha.
- SCHIREK, C., 1892: Mährens Glasindustrie. In: *Mittheilungen des Mährischen Gewerbe-Museums in Brünn* X, 169–171, 173–174, 177–179, 186–187, 189–191, 193, 197–198, 201–203. Brünn.
- WEDEPOHL, K. H.– Merta, D.–Peška, M.–Sedláčková, H., 2007: The fragment of a Hedwig beaker from Brno (Czech Republic). In: *Journal of Glass Studies* 49, 266–268. The Corning Museum of Glass. Corning–New York.

Zusammenfassung

Der Aussagewert archäologischer Glasfunde in Mähren aus der Zeit um 1200–1550 (Thesen)

In dem Beitrag wird die Entwicklung der Nutzung von Hohl- und Fensterglas in Mähren in sehr knapper Form charakterisiert. Die Auswertung stützt sich auf Funde aus Brünn (180 Objekte von 49 Hausparzellen) und von 65 weiteren mährischen Fundstellen aus Städten, von Burgen und Festungen, aus Klöstern und Dörfern (150 Kollektionen).

Das bearbeitete Material erlaubt es, Typen und Varianten von gotischem Glas und seine Menge und Herkunft in den fünf historischen Kernepochen des Landes zu charakterisieren: zur Zeit der Přemysliden (ca. 1200–1300/1350), der Luxemburger (ca. 1350–1400/1420), in der hussitischen und nachhussitischen Zeit (ca. 1420–1470/1480), zur Zeit von Matthias Corvinus und der Jagiellonen (ca. 1470/1480–1526); zu Beginn der Herrschaft der Habsburger wird es durch Glas in Renaissancestil ersetzt.

Eine Detailanalyse der Funde und einen detaillierten Katalog enthält die Publikation „Sklo v Brně a na Moravě ca 1200–1550 – Glass in Brno and Moravia ca 1200–1550“, für welchen ein breites von der Förderagentur der Tschechischen Republik gefördertes Mitarbeiterkollektiv die Unterlagen zusammengetragen hat.